HALAL VƏ ƏXLAQLI YAŞAMAQ QƏHRƏMANLIĞI

"Vicdan insan varlığının ictimai təbiətini hərəkətə gətirən duyğudur. İnsanın özü-özünü insanların gözü ilə görmək qabiliyyətidir. Başqa sözlə, sağlam ictimai rəyin şəxsiyyətdə fərdiləşmiş ifadəsidir. Öz vicdanının səsini eşidən ictimaiyyətin, elin səsini eşidir".

Camal Mustafayev.

O. - Camal Mustafayev - ömrələr elm adamı, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Camal Vəli oğlu Mustafayev Günəş qədər təmiz, ümmanlar qədər dərin düşüncəli, insanlıq dünyasında sahili görünməyən bir mənəviyyat adamı, mənəviyyat heykəli idi; bir az da dəqiq desək, insanlığın mənəviyyat məktəbi idi. "Ədalət dərsi vermək, ağıl öyrətmək görünməmiş hünər deyil. Ən çətini əxlaqa, həqiqətə uyğun yaşamaqdır" fikirləri də Camal Mustafayevə məxsusdur. Tək bu fikirdə Camal müəllim insanlığın və yaşamağın bütün parametrlərini göstərmişdir.

Camal müəllimlə ilk tanışlığım 1984-cü ilin may ayında (günü yadımda deyil) oldu. Onda mən Şahbuz rayonunda fəaliyyət göstərən kənd orta texniki peşə məktəbində dərs hissə müdiri işləməklə bərabər, həm də, indiki adında desək, AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Şöbəsinin dissertantı idim. Bakıya tez-tez gəlirdim və hər dəfə də Bakıya gələndə böyük söz ustadı, xalqımızın sevilən sənətkarı, müstəqil dövlətimizin ilk Xalq şairi Məmməd Arazı ziyarət etməmiş rayona qayıtmazdım.

Onda Məmməd Araz "Azərbaycan təbiəti" jurnalının redaktoru idi və jurnalın redaksiyası da "Azərbaycan" (Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə) nəşriyyatında, sağdan 2-ci mərtəbənin girəcəyində yerləşirdi. Növbəti görüşlərimin birində redaksiyaya iki nəfər daxil oldu. Bu anda M.Araz mənə tərəf üzünü tutub, papiros boğuq bir səslə "Camal Mustafayevdir, Borçalılar" deyib ayağa qalxdı və Camal müəllimlə, yanındakı adamla (təəssüflər olsun ki, o adamın kim olduğunu bilmədim) çox səmimi, necə deyərlər, illərin sınanılmış dostları kimi görüşdü. Camal müəllim şən və həm də coşqun, şaqraq səsi ilə Məmməd Araza dedi:

- Şair, bir tərəfində (qədim Borçalı ellərində - X. K.) Sizin yazacağınız hər sinə-dəftər birdir. Sizi çox sevirlər. Sizin qələminizdən çıxan hər bir şeir xalqımızın milli sərvətidir. Yazın, yaradın, Allah Sizə cansağlığı versin, qələminiz həmişə iti, sözünüz kəsərli olsun.

Camal müəllimin ürəkdən gələn və Borçalının havası, suyu qədər saf, təmiz olan, insanı duyğulandıran bu sözləri məni ilk baxışdan bu böyük insana, ona sonsuz yaxın bağladı, məndə ona qarşı bir vurğunluq hissi yaratdı. Camal müəllimgil redaksiyada çox dayanmayıb çıxandan sonra M.Araz dedi:

- Camal Mustafayev yaxşı filosof, mərd adamdır, riyadan, təzəvüzdən uzaq, sözünü məqamında şux deməyi bacaran kişidir.

Məmməd əmi ilə (M.Araza hörmət əlaməti olaraq cavan qələm adamları "Məmməd əmi" də deyirdilər -X.K.) görüşüb nəşriyyatın həyətinə enəndə yenə də Camal müəllimlə rastlaşdım, nə və ürəkdən gələn səmimi sözlərinə görə M.Arazın milyonlarla oxucularından biri kimi Camal müəllimə minnətdarlığımı bildirərək dedim ki, mən də Məmməd Araza bir şeir yazmışam. Camal müəllim o saat dedi: - De görüm!.

Mən o vaxta qədər rayon qəzetində dərc edilmiş, insafən də, oxucu marağına səbəb olan "Toğlaqayanın Məmməd Araza məktubu" şeirimdən birinci bəndi -

Duman dağlarından uzaq düşübdü,
Heç bilmənir nə payızam, nə yazam.
Tale dəftərini yaman bükübdü,
Niyə gəlməyirsən, Məmməd Arazım,

deyib sözə ədim:

-Toğlaqaya Şahbuz rayonunda qədim gələnəyə malik olan məhsəgən bir dağın adıdır. Məmməd Arazgilin kəndi Nursu da bu dağın yaxınlığında yerləşir. Və Məmməd Arazın uşaqlıq çağlarının oylaq yerləri Toğlaqayanın ətəklərində keçdiyindən o dağın dilindən Məmməd Araza yazılan şeirdir, daha doğrusu, poetik bir məktubdur.

Sözümü qurtaran kimi Camal müəllim şeirin ardını istədi. Mən şeiri sona qədər deyəndən sonra üzünü mənə tutaraq dedi:

- Şair, (mənə ilk dəfə "şair" deyə müraciət edən də Camal müəllim oldu) sən bu şeiri, mən deyərəm, ver "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinə, yubanmadan, ordan dərc edərlər.

Mən şeiri Camal müəllimin məsləhətindən sonra təbəsini günü "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin məsul işçisinə təqdim etdim, ancaq şeir, nədənsə, qəzetdə dərc edilmədi... Buna baxmayaraq, şeir "Azərbaycan müəllimi" qəzetinin 1985-ci il 20 sentyabr tarixli sayında işıq üzü gördü və Məmməd Araz poeziyasının vurğunları çox az zamanda böyük oxucu auditoriyasının rəğbətini qazanan şeiri həmin ildə də, sərhədlərdən quş belə səsə bilmədiyi bir dövrdə, dost və qardaş Türkiyədə "Qardaş ədəbiyyatlar" dərgisində yayımlatdılar. Bu xəbər məndən çox heç bir vətən övladının ağlına öz r arzu sevinən Camal müəllimi fərəhləndirdi. Çünki "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin Camal müəllimin xahişinə biganəliyi onda bir az mənəvi narahatlıq yaratmışdı...

İlk görüşdən sonra Camal müəllimlə, mənim şəxsi görüşüm illər sonra reallaşsa da, amma hər ötən günlərdə, bayramlarda ömrü həmişə mənəvi dəstək saydığım Camal müəllimə rayondan telefon açır, onu ürəkdən təbrik edirdim. İlk şeir kitablarım - "Ay işığında" (1998), "Azaddan məktub" (2001) işıq üzü görəndə ən çox sevinənlərdən biri Camal müəllim idi. Kitablarımı Camal müəllimə çatdırandan sonra o, kitabları zərgər diqqəti ilə oxuyaraq haqqımda "Şairə məktub" adlı çox dəyərli bir məqalə yazdı və bu məqaləni əməkdaşı olduğu Xəzər Universitetinin dərgisi "Xəzərxəbər"də dərc etdirdi. Bu məqalə mənə yaradıcılıq ümidi verdi, mənim elmi-ədəbi mühitdə tanınmağıma şərait yaratdı. Yeri gəlmişkən deyim ki, bu əvəzsiz fikir və düşüncə adamı böyüklük göstərərək mənim kitablarıma bağlı dörd məqalə yazıb, dördü də zəngin düşüncələr, dərin elmi mühakimələrin məhsulu kimi qiymətli mənbələrdir. Və həmin məqalələr bir sıra tanınmış insanların məqalələri ilə, haqqımda nəşr edilən "Xanəli Kərimli - 55: Şairə məktub" (2007), "Xanəli Kərimli - 60: Sözün Ölməz qalası" (2011) və "Xanəli Kərimli - 65: Bir ömrün işığı" (2016) kitablarında öz şərəfli yerini alıbdır.

Qədim Şərq, yunan və Avropa mədəniyyətinə, tarixinə və fəlsəfəsinə dərindən yiyələnən Camal müəllim özlüyündə geniş elmi düşüncəyə, təfəkkürə malik olan bir fəlsəfə məktəbi idi. Onun 1999-cu ildə Xəzər Universitetinin nəşriyyatı tərəfindən işıq üzü görən "İdrakın səltənəti" və 2013-cü ildə "Vətən" nəşriyyatında yayımlanan "Fəlsəfi-tənqidi məqalələr" kitabları və yüzlərlə son elmi məqalələri, təzələri böyük bir erudisiyaya, təfəkkürə malik olan ağlın, düşüncənin və həssasın bir ideala məhsuludur. Camal müəllimin, xüsusilə, Zərdüştlük fəlsəfəsi ilə bağlı qələmə aldığı "Zərdüştlük Avropa fəlsəfəsində", "Zərdüştçü yunan filosofu Heraklit", "Zərdüştlüyün Demokritə təsiri", "Hegelin əsərlərində zərdüştlük", "Herderin zərdüştlüyə baxışları", Volterin Zərdüşt haqqında qeydləri", "Təriqin fəlsəfəsi"ndə zərdüştlüyün şərhi"... və s. kimi ciddi fəlsəfi araşdırmaları qədim və zəngin ənənələri olan Azərbaycan fəlsəfi fikir tarixinə mübarək bir töhfədir. Yazıçı da, tədqiqatçı filosofun çağdaş ədəbi prosesə bağlı xarici qələmə aldığı bir sıra dəyərli məqalələri də ədəbi, elmi fikrin inkişafına əvəzsiz bir töhfədir.

...Camal müəllimlə mənim ikinci dəfə görüşüm onun böyüklüyü ilə 2001-ci ilin bir payız günündə Xəzər Universitetində oldu. Bu görüş həyatımın ən unudulmaz anlarından birinə çevrildi. Çünki bu görüşdə Camal müəllimin təşəbbüsü ilə universitetin rektoru, Azərbaycan elmi-ədəbi mühitinin də yaxşı tanıdığı bacarıqlı alim və təhsil təşkilatçısı, şair Həmlet İsaxanlı və Xalq şairi, insanlığın səmimiyyət dastanı, köməkli olan həmyaşıyaşı sənətkarımız Zəlimxan Yaqub da iştirak edirdi. Bir o görüşdə avropalı bir-birimizə kitablarımızı bağışladıq. O səy onları yazarkən xatirə şəkilləri çəkdirdik ki, o şəkillərdən nümunələr ham mənim haqqımda olan yazımla ədlərin çəkdiyim kitabın, həm də filologiya elmləri doktoru, professor Teymur Əhmədovun böyük zəhmətlə tərtib və ciddi araşdırma işi olan "Azərbaycanın nəğməkar ozanı" adlı ən sözü ilə işıq üzü görən "Zəlimxan Yaqub" (Bakı, 2012) fotoalbom kitabına salınıbdır.

Onu da qeyd edim ki, mən bu görüşdən qabaq Zəlimxan Yaqubla Naxçıvanda tanış olmuşdum. 2000-ci ildə Zəlimxanın Naxçıvanda dövlət tərəfindən keçirilən 50 illik yubileyində məruzəçi kimi çıxış etmişdim. Bu görüşdə də o səy, duyğusal anlar bir daha xatırlanmağa bəzəndi, həm də, ürəkaçıqla, çağdaş dövr ədəbi proseslərdən də danışdıq.

2008-ci ilin yanvar ayının, səhv etmirəmsə, 26-da Bakıda Musiqili Komediya Teatrının binasında Camal müəllimin 80 illiyi ilə bağlı adına layiq çox möhtəşəm bir yubiley tədbiri keçirildi. Tədbirə Camal müəllimin şəxsi arzusu ilə mən də qatılmışdım. Azərbaycan elmi, ədəbi, ictimai mühitinin çox dəyərli nümayəndələrinin iştirak etdiyi yubiley tədbirini Zəlimxan Yaqub aparırdı. Təbrik üçün mənə də söz verdilər. Mən çıxışım zamanı dedim ki, bir qəhrəmanlıq deyəndə, adətən, iki növ qəhrəmanlığı - müharibə və əmək qəhrəmanlarını nəzərdə tuturuq və həmişə də bu qəhrəmanlıqları tərənnüm və təbliğ edirik. Amma mənim nəzərimdə bir başlıca bir qəhrəmanlıq da var ki, biz o qəhrəmanlığı ya görmürük, ya da görmək istəmirik. Bu qəhrəmanlığın adı çoxlarına nəsib olmayan bütün ömrü boyu halal və əxlaqlı yaşamaq qəhrəmanlığıdır. Halal və əxlaqlı yaşamaqsa cəhənnəm oduna qədər məşəqqətli və dözülməzdir. İndi nə edək ki, cəhənnəm odlarından keçmədən də cənnətin qapılarını açmaq olmur. Camal Mustafayev bütün ömrü boyu halal və əxlaqlı yaşayan və cəhənnəm odlarını görərək cənnətin qapılarını öz əməlləri ilə açan qəhrəmanlardandır (Təəssüflər olsun ki, yubiley tədbiri "İctimai televiziya"də yayımlanmağa hazırlananda bu düşüncələrimi çıxarmışlar çəkiblər...)

Və mən sözümü Camal müəllimə ünvanladığım "Zirvə ömrü" şeirimlə bitirdim ki, həmin şeiri də indi Camal müəllimin mübarək ruhunun ucalığına bağışlayıram, bu yazının son duyğuları kimi ona qəlbən sevənlərin diqqətinə çatdırıram:

Həmin yazı da zirvəni vardı.
Çiçəyi qırlanlı boz təpələrin.
Zirvə nə tükəndi, nə də yoxldı.
Heyrətin artırdı ucu göylərin.

Ayaqlar altında qalan təpələr,
Qəzəbdən boğuldu, qəzəbdən yandı.
Zirvə kölgəsinə sığınsalar da,
Zirvəni əbədi qənimi sandı.

Təpələr acıqlar biri-birinə,
Zirvələr tək-tənha, zirvələr yalqız.
Təpələr bölüşər dərdi-sərini,
Zirvələr içində çəkirlər yalnız...

Zirvəlik özü də bir faciədir.
Dələyər başının üstə buludlar.
Ucalar ucanı sevməz dünyada.
Ucadan ucaya hər an qəzəb var.

Olsa da nə qədər qara-qorxunu,
Zirvələr bəndəmin, köçəndir mənim.
Mən təpə ömrünü yaşamaqdayam.
Bir zirvə ömrünü bəsləndir mənim.

Bu şeiri deyərkən son iki misranın tədbirin ahəngini uyğun dəyişərək Camal müəllimə xitabən:

Mən təpə ömrü yaşamaqdayam.
Ay Camal müəllim!
Bir zirvə ömrü bəsləndir sənin!

- kimi bitirdim.

Şeir qurtaran kimi Camal müəllimin gözlərinə yaş süzüldü, gurultulu alqışlara bələnəndə mən bir daha bu şəxsiyyətin simasında insanlığın, mənəviyyatın böyüklüyünü gördüm. Və bir daha dərk etdim ki, insan təmizliyə "qəndarma" vəzifəsindən sıfı əlmayaraq həyatı və şərəflə yaşayanda daha böyük, daha cəsarətli, daha aydınca olur. Bütün ömrü boyu "balığı at dəryaya, balıq bilməsə də, Xaliq biləcək" həyat kredosu ilə yaşayan, kimsənin mənəvi və maddi sərvətinə qıymayan Camal müəllim əməlləri ilə o anda da daha böyük, daha cəsarətli, daha aydınca idi.

Camal müəllimin bütün yaradıcılığı boyu tədqiqat ədinin başlıca obyekti insanlıq fəlsəfəsi idi. İnsanı ilahi varlığın vəzifəsi kimi hasar bu böyük filosof insan əməllərində daima bir işıq, aydınlıq, saylıqlıq axtarırdı. Ona görə də insan mənəviyyatının dərinliyinə vara-vara insanlığın kamillik mərtəbəsinə yüksələn Camal müəllimin uca həyatına, mənəvi zənginliyinə, yenilməz şəxsiyyətinə əbədi hörmət və ehtiramın nəticəsi idi ki, qədimdən qəyan Borçalı elinin elmə, sənətə, maddi və mənəvi dünyasına dərin qatlarla bağlı olan ziyalı oğulları on il bundan əvvəl milli yaddaşımızı qorumaq, onu daha da zənginləşdirmək naminə bir cəmiyyət yaratdılar və bu cəmiyyətə Camal Mustafayevin şərəfinə "Dədə Camal" adını verdilər. Cəmiyyət bu gün də xalqımızın maddi-mənəvi dəyərlərinin qorunmasında və təbliğində öz şərəfli vəzifəsini yerinə yetirməkdədir.

Camal Mustafayev təkcə vətəni Azərbaycanda deyil, onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda da ciddi elm adamı və filosof kimi hörmət sahibi idi. 2010-cu ilin mart ayının 14-16-da Pakistanın paytaxtı İslamabadda keçirilən "Sufizm və din" adlı beynəlxalq elmi konfransda iştirak edən Tacikistan Elmlər Akademiyasının üç nəfər əməkdaşı biləndə ki, mən Azərbaycandan bu tədbirə qatılmışam, onlar məndən Camal müəllimi soruşdular, yaxın dostları kimi onu tanıyıb-xatırladığında maraqlandılar. Onlardan biri, yadımdadır adı və soyadı Kəramətullo Ölimov idi. Dedi ki, Camal müəllim mənim doktorluq işimin müdafiəsində birinci opponentim olub. O, ancaq fəlsəfənin ustad araşdırıcısı, çox səviyyəli, alicənab kişidir. Və məndən xahiş etdilər ki, səy sözlərini, salamlarını Camal müəllimə çatdırım. Mən Bakıya qayıdan kimi Camal müəllimə telefon açıb tacikli dostlarının salamlarını, ürəkdən gələn xoş sözlərini ona çatdırdım.

(Davamı 15-ci səhifədə)

HALAL VƏ ƏXLAQLI YAŞAMAQ QƏHRƏMANLIĞI

(*Əvvəli 14-cü səhifədə*)

Camal müəllim bu xəbərdən çox sevindi, çünki bu xəbər onun çoxsaylı xeyirxah, alicənab əməllərindən birinə verilən yüksək dəyər, yüksək qiymət idi. Onların hər üçünü də tanıyan Camal müəllim bir anlığa keçmiş xatirələrə qayıtdı və onlar haqqında ürəkdolusu danışdı.

Bütün ömrü boyu insana və insanlığa xeyirxah əməlləri ilə xidmət edən Camal müəllim çox səbirli, təmkinli, şükürlü bir Allah adamı idi. Ömrünün son beş ilini yataq xəstəsi olanda da Camal müəllim Haqqa bağlılığını, şükranlılığını bir an da olsa azaltmadı. Həyatda sağlığında necə məğrur, əyilməz idisə, sağalmaz xəstəlik qarşısında da son ana qədər əyilmədi, ucalığını, aliliyini qoruyub saxladı. Hər həftə zəngləşib hal-əhvalını soruşanda "bu yazıya da şükür" deyirdi. Və "sənin səsini eşidəndə, mənə yaşamaq həvəsi gəlir, indi dünyanın, insanlığın etibarı çox azalıb, mənə daha zəng vurub əhvalımla maraqlananlar tək-təkdir, demək olar ki, yoxdur".

Mənsə vaxtilə yazdığım və Camal müəllimin də zamanında təqdir etdiyi iki misramı təskinlik üçün yendən ona xatirladıb dedim ki, ay Camal müəllim:

Allah sevdiyinə bəxş edər dərdi,
Ən cox sevdiyi də peğəmbərlərdi.

Siz Allahın sevib-seçdiyi əziz bəndələrindənsiniz ki, o, Sizi həyatda hər cür imtahan etdiyi üçün və hər imtahandan da üzüağ, alnıaçıq çıxartdığı kimi, indi də dərdlə, xəstəliklə sınağa çəkir, inşallah, hər şey yaxşı olar, Allah böyükdür.

Əziz Camal Mustafayevi sevənlər, mən həmişə bu fikirdə olmuşam ki, zamanında dünyaya gələn böyük şəxsiyyətlər millətinə, qövmünə haqq yolunu göstərmək üçün göndərilmiş elçilərdir.

Yazıqlar olsun ki, insanlıq insan fitrətindəki böyüklüyü, bir çox hallarda, zamanında dərk edib qiymətləndirə bilmir, yaxud da qiymətləndirmək... Camal müəllim təkcə müəllim, filosof deyildi, o, həm də, sözün böyük mənasında, ilahidən zamanında göndərilmiş təmiz insanlığın, saf mənəviyyatın, işıqlı əxlaqın və uca ləyaqətin elçisi və ölçüsü idi. Ona görə də onun ruhu həmişə diri, Xalqın və Xaliqin yaddaşında yaşayan əbədi ruhdur.

P.S. ***Vəsiyyətinə görə doğulduğu Borçali elinin Qarayazı rayonunun Kosalı kəndində doğmalarının yanında torpağa tapşırılan Camal müəllimin yanvarın 12-si qırxıdır. Əbədiyyətə qovuşmamışdan bir neçə gün əvvəl Camal müəllimin evindən mobil telefonuma zəng gəldi. Telefonu açdım. Danışan Camal müəllimin min qayğısını, əzabını mərdanəliklə çəkən qızı idi:***

- Xanəli müəllim, sizsiniz?!

- Bəli, mənəm.

- Mən Camal müəllimin qızıyam, atamın vəziyyəti ağırlaşıb, istəyir ki, sevdiklərinin, yaxınlarının son dəfə səsini eşitsin, telefonu qulağına tuturam, danışın...

Mən danışdım, ancaq bu qəfil xəbərin doğurduğu qəhərdən nə danışdığımı, necə danışdığımı xatırlaya bilmirəm. Yadımda qalan yalnız Camal müəllimin isti, doğma səsi, bir də son nəfəsinin qırıq-qırıq akkordları oldu.

Allah rəhmət eləsin, ruhunu bağışlasin!. .

Dərin ehtiramla:

Xanəli KƏRİMLİ,
filologiya üzrə fəlsəfə dktoru
dosent, AYB-nin üzvü.
Naxçıvan, 12. 12. 2017.